
Anomálie severočeské hranice ve středověku

MARKÉTA MARKOVÁ – JOSEF ŽEMLIČKA

Markéta Marková – Josef Žemlička: *The North Bohemian Border in the Middle Ages: Anomalies*

The medieval border is not a frequent topic of contemporary historical study, and analytical works are few and far between. And yet, this is an area in which several disciplines and work processes meet and intertwine; in addition to 'classical' history, these are mainly historical geography, historical topography, cartography, settlement history, and the study of local names. Certain scientific fields, e. g. hydrology are also involved. Even the medieval border has several forms—in addition to administrative borders at different levels (regions, districts, domains, cadastre borders), it is primarily the state border. As far back as early Bohemia, it was characterised by a nearly continuous strip of frontier mountains, with the border passing through their imaginary centre. Still, already in the Middle Ages, the border in some places moved out past the natural mountain divide. This study discusses such situations using several examples from north Bohemia.

Keywords: Bohemia – Middle Ages – border – Přemyslids – king of Bohemia

Patří ke známým poznatkům, že hraničení Čech odedávna respektovalo jejich geografickou hranici a jak sdělují již časné prameny, vedlo „středem“ pomezního lesa (*in media silva*). Ani taková poučka nebrání, aby se do průběhu hraničení zároveň nepromítly odchylky, které na jedné straně mohly tiše odeznít již ve středověku, na druhé zanechaly otisk v pozdějších, ba současných situacích (Marková 2021). Více příkladů nabízí severočeská hranice od Krušných hor po Broumovskou vrchovinu. Už zběžný pohled na historickou mapu, navrženou Františkem Palackým a doplněnou Josefem Kalouskem (*obr. 1*), do níž zanesli vnitřní členění pražské diecéze, ukáže posuny oproti mladším situacím (Palacký – Kalousek 1876; Palacký a kol. 1976). Někde s výpady z Čech, jinde s ústupy. Nejen ve Šluknovském výběžku nebo Frýdlantsku, také jinde, kdy se ptáme, kde Čechy vlastně končily (nebo začínaly). S dotažením, jak se formoval vztah mezi církevním a sekulárním hraničením. Nemusely se totiž překrývat. Srovnáme-li třeba s Rakousy, dlouho součástí pasovské diecéze (ve Vídni zřízeno biskupství až v roce 1469), dostali bychom se v úvahách daleko. Skromně zůstaňme v Čechách, jejichž materie beztak nabízí otazníků víc než dost (srovnej Niederstätter 2001, 203).

Mezi Labem a Kotlavou

Ve směru od západu k východu se první výrazné zastavení dotkne oblasti svírané Labem, říčkou Gottleuba (Kotlava; *obr. 2: 1*) a krušnohorským hřebenem až k Děčínu (*obr. 2: 2*). Osídlení z české i saské strany se dlouho nepřivinulo těsně k patám hor, i děčínská komora tvořila izolovanou výspu v moři pomezního hvozdu. O to víc

Obr. 1. Pravděpodobný rozsah českých děkanátů podle písemných pramenů ze 14. století na výřezu z rekonstrukční mapy Františka Palackého a Josefa Kalouska (Palacký – Kalousek a kol. 1976) s okolím Pirny a Děčína. Česko-saská hranice je vyznačena podél říčky Kottlavy, vleavající se v Pirně do Labe. Předpokládaná hranice se táhla podél Labe k Hřensku a odtud vedla podobně jako na mapě z 18. století.

Obr. 2. Výřez z Müllerovy mapy Čech z roku 1720 (Müller 1720, výřez z mapového listu č. 2 – vlevo a 3 – vpravo). Česko-saská hranice v 18. století probíhala jižněji a na mapě je vyznačena přerušovanou (zvýrazněnou) čarou. Pirna a ústí říčky Kottlavy (Gottleuba) do Labe (v kroužku). 1 – město Gottleuba na stejnojmenné řídce (Kottlava); 2 – Děčín; 3 – Pirna; 4 – Nakléřovský průmysk (Špičák); 5 – Donín; 6 – Hřensko; 7 – Königstein; 8 – Oelsen; 9 – Struppen; 10 – Reinhardtsdorf; 11 – Pfaffendorf; 12 – Rosenthal; 13 – Markersbach; 14 – Langenhennersdorf; 15 – Hohnstein; 16 – Wehlen; 17 – Lilienstein a 18 – Winterstein. Upravil V. Kašpar.

překvapí, že soudě z rozborů keramiky zabrušanského typu bylo spojení mezi saským Polabím a severozápadními Čechami živější než stýkání raného Bílinska, Žatecka či Litoměřicka se středočeským jádrem. Na odvrácené saské straně se podél Labe rozkládala země Nišanů (poprvé 968), Kosmovými slovy Srbsko (*Zribia*). Objala široký územní pruh od Pirny (*obr. 2: 3*) k předpolí Míšně, ve směru do Čech dlouho vládla divočina. Obchodní spojení mezi Čechami a Saskem zajišťoval tok Labe, doplňkovou a vojenskou funkci v několika větvích plnila tak řečená chlumecká cesta. Hlavní směr překračoval horský pás v místech Nakléřova (*obr. 2: 4*), odtud mířil k Donínu (Dohna) a do saského vnitrozemí (Zápotocký 1969; Vávra 1978; Klápště 1985; Kotyza – Tomas 1993; Kotková – Lange 2010; k vytýčení Nišanska Kobuch 1996, 323–326).

Právě hrad Donín (*obr. 2: 5*), zřízený Otony před polovinou 10. století jako centrum královského burgwardu, začal hrát klíčovou roli v okolním Polabí. O jeho držení se v 11. a 12. století přetahovali páni Míšně s Přemyslovci (Kosmas III.20, 186; III.39, 211–212; III.47, 220), kteří se v Nišansku, často ve spojení s Budyšínskem, pokoušeli uchytit. Poblíž Míšně měl ležet hrad Hvozdec (*Gvozdec castrum*), spojovaný s Vratislavem II., do osudů kraje při Labi se poté zapsalo vyhasnutí rodu z Grojče (Groitsch), jehož bohaté dědictví v roce 1139 za sedm set stříbrných hřiven částečně vykoupil Soběslav I. Měly to být jakési hrady (*aliquot castra*, Kanovník vyšehradský 229). Jako subjekty, které v dalším trvání soupeřily jednak o Donín, jednak o celé protáhlé saské Polabí, se vedle českého knížete a brzy krále a míšeňských markrabat profiloval správce Donína jako zástupce ústřední říšské moci. Osobou Jindřicha z Rōthy vstoupil v půlce 12. století na scénu rod purkrabích z Donína, jehož větev se posléze uchytila i v Čechách. Sám Donín se svým hradním zázemím byl posléze z Nišanska vyňat a zůstal podřízený Říši. Tahanice tím nezmizely, ba naopak. Ne náhodou se Donín vzpomenu v druhé z tak řečených Zlatých bul sicilských (1212) jako objekt zájmu Štaufova spojence, totiž krále Přemysla Otakara I. (Billig 1989; Blaschke 1990, 57–62; Kobuch 1996, 329–340; Žemlička 2002, 108).

Dnešní státní hranice mezi Hřenskem (*obr. 2: 6*) a Špičákem (723 m n. m.) u Krásného Lesa je až výsledkem mnohem pozdějších zpřesňování. Z pohledu hraničních anomálií upoutá, že bezmála celá plocha sevřená Labem a Kotlavou (Gottleuba) zhruba o rozloze dvě stě kilometrů čtverečních byla v předhusitské době součástí ne míšeňské, jak by se chtělo předpokládat, ale pražské diecéze. Silně zvlněný terén se pohybuje v rozmezí od 300 do 400 m n. m. a místy ještě výše, takže na oblast se (kromě úseků při Labi a Kotlavě) již nevztáhlo staré populační jádro. Prvotně slovanský podklad, nepřímo uchovaný v názvech vodní sítě nebo místních jmen (jako Kotlava, Oelsen či Olšina, Dobra snad Doubrava, Bohumilice pozdější Pfaffendorf), začala od poloviny 12. století překrývat německá sídelní vrstva, typická soustavou lesních lánových vesnic. Nechybějí stopy pozdně románské architektury. Oblast se poněmčovala. Ale vlastnický se v levobřežním Polabí netvořily plošné územní enklávy, nýbrž latentní pohyby a soupeření mezi českými panovníky, míšeňskými markrabaty a posléze i purkrabími z Donína dávají představu leopardí kůže, rozuměj tříště drobných majetečků, statků, držav, lenních nároků. Až na drobnosti tam chybí ukotvení církevních korporací z Čech. Jen poměrně blízký Osek se mohl vykázat patronáty kostelů v Zavidově (Sayda) a v Pirně, též s podílem na labském clu (CDB II, č. 64, 59–60; RBM IV, č. 1925, 757;

CDSR II/5, č. 17–18, 342–343, č. 20–21, 345–348, č. 48, 365–366; ke slovanskému názvosloví Eichler 1982).

Proč se kraj mezi Labem a Kotlavou nadlouho změnil v součást pražské diecéze, se přičinilo více podnětů. Primární zájem o kontrolu labského toku nechával stranou ne tolik atraktivní vnější okraje. Navíc Přemyslovci dost soustavně dbali o pevnější uchycení za Labskými pískovci. Donín, později Pirna a Králův Kámen (*obr. 2: 7*), po latině *Lapis Regis* (Königstein), svědčí o jejich trvalé snaze vytvořit si bytelnější zápolí vůči míšeňskému sousedství. Ani ujetí míšeňské marky Wettiny (1127) nepřineslo zvrát, navíc markrabata nežila vždy v souladu s míšeňským biskupem. Neměla energii se poměřovat s českým vlivem „před horami“, stačilo přetahování na Labi. Tiše a vcelku plynule tak labsko-kotlavský klín vešel do pražské diecéze, aniž by byl kdy otevřeně získán, směněn, odkoupen. Právě výkup z dědictví od Grojčských (1139), ač neznáme podrobnosti, mohl sehrát stmelující roli, možná se v tom podepsal i etnický substrát „saského“ Polabí s ranými kontakty do severozápadních Čech (viz výše). Sečteno a podtrženo, nárazníková zóna okolo Kotlavy s průnikem k Labi se nejpozději ve 13. století začlenila do svazků pražské diecéze (o potížích prvních Wettinů Pätzold 1997, 5–54; ke grojčským majetkům Baudisch 1999, 67–91; vývoj v saském Polabí sledoval Schlesinger 1983).

Jako celní a obchodní uzel na Labi rychle nabývala na významu Pirna. Někdy před rokem 1269 markrabě Jindřich Jasný († 1288) pozdvihl rozrůstající se sídelní uskupení na řádné město, dosvědčené tehdy spolu s hradem (CDSR II/5, č. 1, 328). Od Wettinů zakoupil Pirnu míšeňský biskup a během svého pronikání do Míšeňska od něj Pirnu snad jako léno (viz dále) získal Václav II. Ve 14. století Lucemburkové vybavili město Pirnu řadou privilegií, zajišťujících její pozici na labské cestě. Asi to nejvážnější, spojené s celním tarifem a odkazem na starší výsady markraběte Jindřicha Jasného, udělil král Jan v dubnu 1325 (CDSR II/5, č. 15, 337–341; potvrdil Karel IV. – CDSR II/5, č. 41, 361–362). Pevný mocenský bod získali čeští králové vybudováním hradu Königstein, z výšky shlížejícího do labského údolí (Schmidt 1974; Žemlička 2017, 322–325; k oblasti ne vždy přesně Šimák 1938, 682–686).

Hradem i městem Pirnou a ještě víc skrze hrad Königstein si Přemyslovci jakoby osvojili přílehlé levobřežní Polabí, včetně nároků na pravém břehu veletoku. První doklad o hradu se donedávna spojoval se známým potvrzením o vedení hranice mezi Záhvozdem a Budyšínskem z května 1241, vystaveným Václavem I. právě zde, *in Lapide Regis* (CDB IV/1, č. 4, 64). Ještě časnější doklady o králových purkrabích na Kamení (1233: *Gebardus purgravius de Lapide*, 1239: *Jarozlaus burchgravius de Lapide*) dovolují spojit začátky hradu ještě s érou Přemysla Otakara I. Svědčily by o tom nejen jeho úporná snaha o Donín, nýbrž i románské relikt y hradní kaple a její výmalby (snad okolo 1220). Jak sebevědomě nahlíželi Přemyslovci na tento kraj, dokresluje listina Václava I. ze srpna 1232, v níž byl míšeňský kostel obdarován půlkou vsi Langenwolmsdorf u Stolpen (CDB III/1, č. 23, 21–22). Příznačné je vypsání okolností. Byl to sice dar od Oty, purkrabiho z Donína, který ho držel jako vlastnictví (*quam proprietatis titulo possidebat*), avšak souhlas dal český král Václav, neboť ves patří „k jádru našeho království“ (*in fundo regni nostri consistat*). České pronikání za Labské pískovce vrcholilo v půlce devadesátých let 13. století za diplomatické ofenzívy Václava II.,

jehož poradce Bernard z Kamence působil i jako míšeňský biskup (1293–1296). V listině římského krále Adolfa, v níž dodatečně svoloval k českému zákupu Pirny (1298), se jedním dechem mluví o jejím trvalém připojení k Čechám (*ut dicta civitas... ut ad regnum ipsum de cetero debeat perpetuo pertinere*; RBM II, č. 1823, 783; plný text CDSR II/1, č. 328, 256–257; potvrzení koupě CDSR II/1, č. 334, 262–263). Počátkem 14. století se v Míšeňsku znovu upevnili Wettini a zápas o labské údolí a někdejší Nišansko se vlekl dál, přičemž spojení s Čechami oslabovalo časté zastavování Pirny i Königsteinu (k hradu Taube 1990; Kobuch 2003; o regionu Kurka 1974; Velímský 1992; Zemlička 2017, 241–253).

Výsek mezi Labem a Kotlavou, s hrotem obráceným k Pirně, byl dlouho spojen s Čechami, třebaže proklamace o jeho náležitosti k jádru Čech je třeba brát s rezervou. V pravém slova smyslu však po jistý čas nebyl ani Míšeňskem, vždyť až sem dosáhly pražské diecézní úřady. V církevně správním ohledu patřil do ústeckého děkanátu, podřízeného bilinské archidiakonii. V registrech papežských desátků naskakují platby zdejších plebání, konfirmační knihy to doplňují obsazováním farních obrocí. Desátkový soupis zná plebánie *Gotlavia*, *Reynhardi villa*, *Strupim*, *Lapis Regis a Marquardi villa*, v nichž snadno rozpoznáme dnešní vesnice. Díky konfirmačním zápisům se rejstřík rozšiřuje o farní Pfaffendorf a Oelsen (*obr. 2: 8*). Jako kolonizační výdobytky ty všechny platí nízké odvody papežského desátku, obvykle čtyři groše, někdy s poznámkou o zproštění platební povinnosti (*pauper*). Podobně se část těchto míst profiluje v břevnovském urbáři z počátku 15. století s výčtem pěti děkanátů odvádějících Břevnovu podýmnné (*fumales*), právě u dotčených vesnic však s tím, že nic neplatí (RDP 79–80; DRC 174).

Na pouta k Čechám ukazuje i držba patronátních práv, jedna ze složek, z nichž se odvíjela i pozemková vrchnost. V popředí se hlásí řád německých rytířů (Struppen, Königstein, Reinhardtsdorf, Pfaffendorf; *obr. 2: 7 a 9–11*). Jemu sekundují hejtmané či purkrabí z Pirny, *ex offio* střežící české zájmy v oblasti (Rosenthal, Gottleuba, Markersbach, Langenhennersdorf; *obr. 2: 1 a 12–14*). V roli patronů někde vystupují zástupci místní nižší nobility (Langenhennersdorf, Pfaffendorf) včetně českých rodů (Kaplířové ze Sulevic v Oelsen), nebo probošti pražského kostela (Markersbach). Střídavě si uchovávala vazby k Čechám některá místa na pravém labském břehu, v Labských pískovcích, jako Hohnstein a Wehlen (LC I–X, rejstříky; *obr. 2: 15 a 16*).

Ani náležitost k pražské diecézi nebyla plošně jednolitá. Jako relikv prvotní iniciativy míšeňského markraběte při vzniku Pirny si město udrželo příslušnost k míšeňské diecézi, exaktně doloženou v roce 1332. O tom, že Pirna se v kontrastu k svému jižnímu zázemí hlásila k biskupskému obvodu Míšeň, potvrzuje z druhé strany její absence v pražských konfirmačních knihách (RBM III, č. 1891, 736; plný text CDSR II/5, č. 18, 343).

Kdy se pražská diecéze stáhla z území mezi Labem a Kotlavou a pás česko-saského stýkání začal respektovat současnou hraniční linii? Nestalo se to v jednom okamžiku, byl to děj protažený v čase. K rozklížení starých vazeb nemálo přispěly zástavy hradu a města Pirny (*civitatem et castrum Pyrnis*), poprvé Janem Lucemburským v roce 1336. Souběžně se ozval míšeňský biskup. Využil nejasností, co se mezi tím navršilo v mlýnici transakcí, lenních propůjčování a špatně chápaných majetkových pohybů.

Společně se statky náležejícími k Donínu totiž prý Pirnu užívali čeští králové, nevěda o tom, že vše „odedávna“ patří k lénům míšeňského kostela (*ab antiquo spectare in feodum ad ecclesiam Mynensem*). Král Jan obratem zjednal „nápravu“. O podstatné části nároků českého krále ke kraji za Labskými pískovci vydává svědectví sumář, kde v listopadu 1391 Václav IV. vypsál majetky zastavené Těmovi z Koldic a jeho dědicům. V popředí hrad a město Pirna s hradními lény Königstein, městečkem Gottleuba, Wehlen, Lilienstein, Winterstein (*obr. 2: 17 a 18*), dále Hoyerswerda s řadou jiných položek. Korunní moc to oslabovalo a zavadalo příčiny k nepřehlednosti (CDSR II/1, č. 418–419, 341–343; CDSR I/B1, č. 413, 307–308).

Ústupky zejména Wettinům pokračovaly. Začátkem 15. století se dovršily konfrontací, která dřívější české pohledávky, ať korunní nebo privátní, odsouvala stranou. V čase protažené události vrcholily v srpnu 1404 zastavením Pirny se vším příslušenstvím a s panstvím Wehlen markraběti Vilémovi I. ve třech tisících kopách českých grošů. Zástava už nebyla v příštích letech ani později vyplacena, pouta k Čechám zeslábla. O zbytek se postaralo husitství i následné dekády, spojené se ztrátou svrchovanosti i nad Königsteinem. Na úkor ochromené pražské diecéze úměrně sílil vliv míšeňského biskupství, takže i církevní hranice se přiblížila ke krušnohorským hřebenům (CDSR II/5, č. 65, 379–380; z nadhledu Blaschke – Haupt – Wiessner 1969; Rittenbach 1970, 68–70).

O pročištění vztahů v česko-saském příhraničí, kde se někdy obtížně rozplétala uživatelská a vlastnická kvalita, se pokusily úmluvy z dubna 1459, uzavřené mezi králem Jiřím a saskými vévody v Chebu. Řešily se přitom další osudy saských výběžků na severu Čech (Most, Rýzmburk s Duchcovem). Ty byly podstoupeny českému království, to se zase zříkalo svých práv na saské straně horského hřebenu. Za polovinou 15. století, oživeném zákupem vlivných saských rodin do panství na českém severu, se poměry načas ustálily, přičemž váhy se překlápěly ve prospěch Míšeňska. Hranice se posouvala k hřebenům, míšeňsko-saskému postupu místy razila cestu pozdní kolonizace (Urbánek 1929, 344–383; Bobková 1993, 56–63; Jančárek 1993, 133–140; Velímský 2015, 13–32; k chebské smlouvě Thieme – Tresp – Finger 2011).

Majetkové poměry na české straně podchytila v půlce 17. století *Berní rula* (1654) a hraniční čára se tehdy již zřetelně vedla středem neosídleného lesního pásu (vzpomeňme obraty *in media silva*). Tak ji ukazuje i Müllerova mapa Čech z roku 1720 (*obr. 2*), jejíž rádius sahá za Drážďany, takže podchycuje rovněž území svírané Labem a Kottlávou s citem pro složité lámání hranice u Hřenska. Průběh hraničení již souzní s jeho dnešním tažením. Potvrzují to vojenská mapování, snad kromě drobných zpřesnění v masivu Krušných hor (o kartografických zdrojích Semotanová 2001, 69–139).

Dotyk s Lužicí

Listinou vydanou na Königsteinu 7. května 1241 se odtud přesuneme k severovýchodu. Dokument, často označovaný jako Hornolužická delimitační listina (Oberlausitzer Grenzurkunde), zpravuje o vytváření hranic mezi Míšeňskem (majetky míšeňských biskupů), Čechami a Polskem (nebyla řešena partie mezi Záhvozdem a Polskem; z polské strany ochromila jednání nedávná bitva u Lehnice). Slovy listiny šlo o vytyčení

Obr. 3. Výřez z Müllerovy mapy Čech z roku 1720 (Müller 1720, výřez z mapového listu č. 3 – vlevo a 4 – vpravo). Česko-saská a česko-slezská hranice v 18. století je na mapě vyznačena přerušovanou (zvýrazněnou) čarou. 1 – Dolgowitz; 2 – Doberschau; 3 – Seitschen; 4 – Göda; 5 – Ostritz; 6 – Žitava; 7 – Marienthal a 8 – město Löbau na řece Lubotowe. Upravil V. Kašpar.

území Záhvozdu, Budyšina, Čech a Polska (v tu chvíli ne v úplnosti), resp. o vymezení majetků míšeňských biskupů a českých králů v nynější Horní Lužici, tehdejším Budyšinsku a Záhvozdu (CDB IV/1, č. 4, s. 59–64).

Listina popisuje šest úseků s jejich lineárními hranicemi. Dokument nás provádí krajinou, jako bychom procházeli od jednoho místa k druhému, odtud k dalšímu. Hraniční prvky tvoří převážně přírodní body a linie, nejčastěji vodní toky se svými prameny a soutoky, nebo vrcholy kopců a hor. Hranice využívá i starší prvky antropogenní činnosti jako pohřebiště (*sepulchrum*), cesty a přechody vodních toků (brody, mosty). První úsek vymezuje Čechy a Polsko od Záhvozdu, další potom oblast náležející hradu (burgwardu) Dolgowitz (*Dolgauiz*; obr. 3: 1). Následují vymezení burgwardů Doberschau (*Dobrus*; obr. 3: 2), Seitschen (*Syzen*; obr. 3: 3), Göda (*Godow*; obr. 3: 4) a oblasti mezi Prietitz a Kamencem (*Priszez et Camenz*) dále k severozápadu. Českému králi mělo náležet jen území hradu Seitschen, ostatní patřily míšeňskému biskupovi.

Vydání listiny předcházela jednání trvající několik desetiletí. K prvnímu rozdělení oblastí Záhvozdu a Budyšinska mělo dojít v roce 1213, kdy hranice obešlo dvanáct komisařů. Po deseti letech se měla akce opakovat, zdokumentování se uskutečnilo po dalších pěti letech. Dochovala se listina míšeňského biskupa Siegfrieda z roku 1228 a listina opisující hraniční dohodu v roce 1241. V této listině se uvádějí hraniční komisaři a svědkové z předchozí listiny, resp. nedochované listiny Václava I. z roku 1228 (Meiche 1908, 145–251; Jecht 1919, 63–94; Klecker 1997, 29–40).

Listina z května 1241 zaujme rozsáhlými popisy hraničních úseků. Její text naznačuje, že oblast byla dosud osídlena jen řídcy, v zalesněné krajině nabízely orientaci hlavně potoky a říčky, podél nichž se dalo postupovat k soutokům či naopak k pramenům, odtud třeba k horám. Sídlní ostrůvky místy spojovaly cesty, občas se jako hraniční bod mihne pohřebiště nebo poustevna.

Dotyk severu Čech s Lužicí a Polskem trvale provázají otázky spojené s teritoriem Záhvozdu. V pramenech vystupuje čtyřikrát mezi léty 1144 a 1241. Nejprve v listině Konráda III. (MGH DD Ko III, č. 119, 212–214), v níž římský král řeší sváry mezi míšeňským biskupem a míšeňským markrabím o vlastnictví vsí a jejich povinnosti ve třech oblastech (*Nisane, Mitlse, Zagost*). Podruhé se vyskytne v dokumentu míšeňského biskupa Martina z osmdesátých let 12. století, kde se mluví o hoře Syden v Záhvozdu (*quod quendam montem in Zagozd, qui Syden vocatur*, CDSR II/1, č. 61, 62–63). Následuje zmínka v listině mohušského arcibiskupa Siegfrieda, v níž rozhoduje spor o vymezení Budyšina a Záhvozdu mezi českými králi a míšeňským biskupem (*in territoriis Busedin et Sagost*, CDB II, č. 311, 308–309). Nejzřetelněji a také naposledy se Záhvozď projevuje v avizované hornolužické písemnosti z roku 1241 (viz výše; CDB IV/1, č. 4, 59–64). Nejprve v kontextu se starším jednáním, kdy se Záhvozď vymezoval vůči Budyšinsku, potom na začátku obsáhlého hraničení vůči Polsku a Čechám.

Historiografie zná řadu pokusů o geografické vymezení Záhvozdu, který se rozplynul kolem poloviny 13. století. Zdá se, že jeho hranice vedla severně od Ostritz (*obr. 3: 5*), na jihu se snad z původního Záhvozdu vyčlenilo Žitavsko. O Žitavě (*obr. 3: 6*) jsou první zmínky právě z doby, kdy mizí Záhvozď (třicátá léta 13. století). Právě tehdy se celá oblast začala dynamicky a za přispění zrychlené kolonizace rozvíjet. Při této hranici, něco jižněji od Ostritz, založil český královský pár jižně od Ostritz marienthalský klášter (*obr. 3: 7*), usazený na cestě směřující od (asi také nově založené) Žitavy ke Zhořelci. Na západě hraničil Záhvozď s Budyšinskem, jejich hranici tu v první polovině 13. století tvořil les, z něhož ukrajovalo postupující osídlení. Obdobně to popisuje listina Oty Braniborského z roku 1268 (CDLS I, č. 58, 92–94), rozdělující Budyšínsko a Zhořelecko. Hranici tu z velké části tvořila řeka *Lubotowe*, dnešní Löbauer Wasser (*obr. 3: 8*), vystupující v tomto smyslu i v listině z roku 1241 (Kurka 1966, 3–14; Oettel 1995; Belling 2003, 7–26; Fokt 2013, 223–239).

Ve třicátých letech 13. století založili Václav I. s chotí Kunhutou ženský cisterciácký klášter Marienthal na břehu Nisy, nepochybně na českém (nebo z české strany nárokovaném) území, ovšem v míšeňské diecézi (Charvátová 2018, 11–81). Fundace byla součástí promyšlené strategie Přemyslovců k průniku do Lužice. O něco později založili město Žitavu (z novějších pojednání Sovadina 1997, 7–15). Ve hře se zároveň ocitlo zarovnání zemské (státní) hranice tak, aby souzněla s územním vytyčením pražského biskupství. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let 13. století se církevní příslušnost marienthalského kláštera změnila, od čtyřicátých let se hlásí do pražské diecéze (nejpozději 1244; k tomu Rittenbach 1970, 70–73; Charvátová 2018, 31). První zprávu o Marienthalu jako součásti pražské diecéze přináší listina pražského biskupa Mikuláše o vysvěcení zdejšího kostela v září 1244 (CDB IV/1, č. 45, 130–131), což míšeňský biskup vnímal jako zásah do svých práv. Spor řešilo papežství, ale již v listině Inocence IV. z roku 1246 čteme o Marienthalu v pražské diecézi (CDLS I, č. 46, 77–78).

Obr. 4. Východní část Krkonoš, respektive severní Trutnovsko na výřezu z rekonstrukční mapy Františka Palackého a Josefa Kalouska (Palacký – Kalousek a kol. 1976).

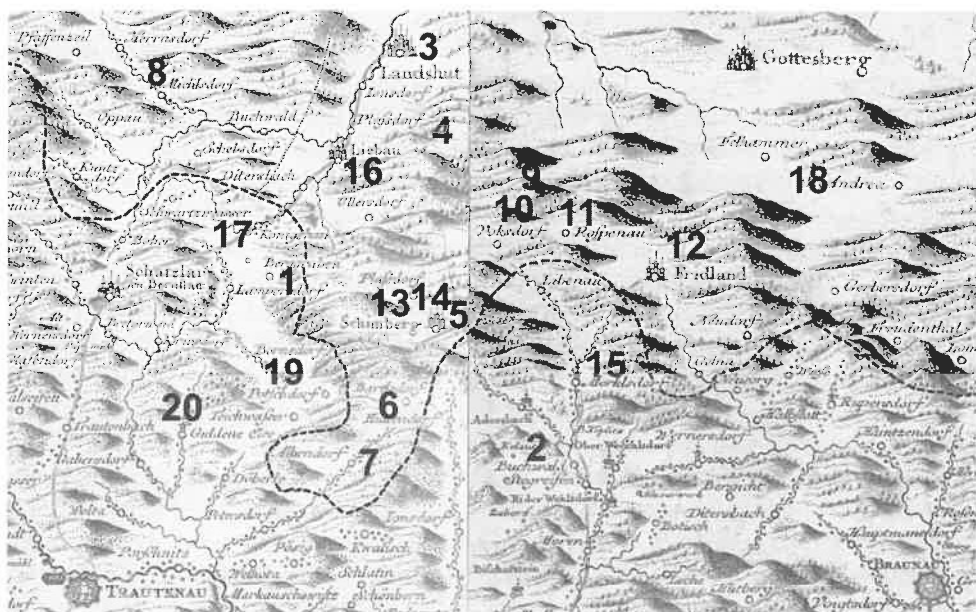
I pražský biskup Jan III. brzy po svém zvolení zmínil klášter v souvislosti se svou diecézí (CDB V/1, č. 148, 237).

Z Trutnovska do povodí Zadrny

Od Žitavska dále k východu se pásmo Jizerských hor a Krkonoš formuje natolik výrazně, že českou a slezskou stranu hřebenů zřetelně dělí (*obr. 4*). Teprve snížený terén mezi Vraními horami (východní Žacléřsko, Královecký Špičák 881 m n. m.; *obr. 5: 1*) a Adršpašskými skalami (*obr. 5: 2*) nabídl průnik z Trutnovska do Slezska.

Z Dvorská na Trutnovsko se již před polovinou 13. století začala přesouvat jazykově smíšená vlna příznačná lesními lánovými (záhumenicovými) vesnicemi. Do mřížoví urbánních i vesnických sídlišť se vedle panovníka zapojil rod ze Švábenic, začaly se rýsovat obrysy budoucí manské soustavy. Později si opat a kronikář Jan Neplach († asi 1371) posteskl, že Přemysl Otakar II. odevzdal „Němcům“ kraje Loketsko, Trutnovsko a Kladsko (Neplach, 476). A sídelní tlak se přitom ani na Trutnovsku nezasekl. Přesáhl dnešní státní hranici a pronikal za Vraní hory. Sledujíc údolí říčky Zadruhy (ve starší německé literatuře Ziederthal), pramenící východně od Královeckého Špičáku, dosáhl za půlkou 13. století lesa „Křesobor“ (Musil 2009, 330–333; Wolf 2004; Papajík 2009).

Celá oblast byla součástí dlouho netknutého hvozdu, který na jihu obepínal dolnoslezské pomezí, jen s řídkými průniky z jádra okolo Vratislavi (Lodowski 1980). I když hvozď patřil do geografických souřadnic Slezska, *de facto* se tam prostíralo území nikoho, i název *Landeshut* pro pozdější městskou lokaci (dnes Kamienna Góra;

Obr. 5. Trutnovsko na výřezu z Müllerovy mapy Čech z roku 1720 (Müller 1720, výřez z mapového listu č. 9). Česko-slezská hranice v 18. století je na mapě vyznačena přerušovanou (zvýrazněnou) čarou. 1 – Vraní hory; 2 – Adršpašské skály; 3 – Landeshut (dnes Kamienna Góra); 4 – Křesobor (Krzeszow); 5 – Schömburg (Chelmsko Śląskie); 6 – Bertelsdorf (Uniechów); 7 – Albendorf (Okrzeszyn); 8 – Mischkowitz (Michelsdorf); 9 – Kochanów (Trautliebsdorf); 10 – Dobromysl (Kindelsdorf); 11 – Raspenau (dnešní Łączna); 12 – Friedland (dnešní Mieroszów); 13 – Blassdorf (dnešní Blazejów); 14 – Kratzbach (dnešní Olszyny); 15 – Merkleinsdorf (dnešní Zdoňov); 16 – Lubawka (Liebau); 17 – Königshain (Královec); 18 – Waltherivilla (Waltersdorf; dnes Unisław Śląski); 19 – Bernartice (Bernarticz) a 20 – Olešnice (Olesna). Upravil V. Kašpar.

obr. 5: 3) evokuje vstupní bránu do piastovského panování. Zájem o tento příhraniční úsek začal klíčit dost pozdě. Váže se k iniciativě slezského knížecího páru Jindřicha II. Pobožného († 1241) a jeho choti Anny, dcery Přemysla Otakara I., kteří do kraje přizvali skupinu benediktinů z východočeských Opatovic v čele s opatem Ondřejem. V květnu 1242, již po manželově smrti, vtiskla ovdovělá Anna starším náběhům formální obrysy, když v písemné formě věnovala „les Křesobor“ (*in silva, que Cressebor nuncupatur*) opatovickým bratřím. Takto ustavenou expozituru, cellu neboli probošství včetně její výbavy chápalo opatovické ústředí jako svůj majetek. V historii benediktinů ve Slezsku to byla řídká výjimka, neboť slezští Piastovci po větší část 13. století tomuto řádu nepřáli (SUB II, č. 230, 139; dále Nohejlová 1925, 60–61; Rose 1974, 13–18; Derwich 1997).

Podle textu listiny nebyl les vymezen a mohl objímat zprvu neskromné území, které se postupně stahovalo a umenšovalo (obecně Klimek 2014, 58–61). Úmysl osadit a zúrodnit dosud převážně pustou oblast se dá ze strany knížecích iniciátorů s těžší zastříhat. Složitější rébus nastává, proč zrovna Opatovicím svěřil knížecí pár takový úkol. Kultivační role se ujímali spíš cisterciáci a nedaleko odtud, v Jindřichově (Henryków, Heinrichau), už jejich konvent od roku 1227 působil. Snad kněžna Anna chtěla mít

poblíž kus domoviny. V každém případě byly Opatovice nejbližším českým monastickým, navíc zeměpanským zařízením, kde si slovo udržela přemyslovská rodina. Na poloviční cestě z Opatovic do Křesoboru nadto opatovičtí mniši zřídili u Klášterské Lhoty tak řečené vrchlabské proboštství P. Marie, označované jako „Heynrichs“ (*in Henrichewe cellae s. Mariae*). Jeho vznik se váže k polovině 13. století. Časem se proboštství majetkově rozmohlo, v husitství zaniklo. Dnes ho prozrazují jen sporé zbytky pod zemí (RBM II, č. 2486–2487, 1069–1070; Nohejlová 1925, 58–60; Wolf 1970).

Navzdory očekávání se opatovická filiálka v Křesoboru (*obr. 5: 4*) do větší šíře nerozběhla a výrazný otisk po sobě nenechala. Její poznání neusnadní ani listiny, vztažené k létům 1249 a 1254 (SUB II, č. 383, 242–243; SUB III, č. 110, 80–81). Zněním prvního a navíc silně podezřelého dokumentu slezský a polský kníže Boleslav (I.) spolu s bratrem Konrádem, pasovským (biskupským) zvolencem, daroval zbožným poustevníkům (*heremitarum*) usazeným v Křesoboru trhovou ves Landeshut (*Landishute villam forensem*) k vysazení německým právem. K tomu se přidávala oblast mezi říčkami Zadrnou a Bobrem, kde se rovněž očekávala německoprávní kolonizace. Takto svěřený úsek, jakýsi „ostrov“ (*insula*), se stácel až ke styku s majetky polického kláštera a k české hranici (*cum fratribus de Polizno usque ad terminos Bohemorum*), tedy na severozápadní Broumovsko. Čemu měl text sloužit, zůstává nejasné, jak se zdá, mohl vzniknout koncem 13. století už v dílně křesoborských cisterciáků (Karp 1972, 78–79). Podle druhého sepsání týž kníže potvrdil opatovickým benediktinům nadání svého otce a přidal dvě stě franckých lánů určených k lokaci na německém právu (*ad ducentos mansos Franconibus iure Teutonico locandos*). Přesto sídelní aktivita benediktinů ztrácela dech. Nepomohla injekce o dalších dvě stě franckých lánů (pokud nejde o tytéž jako z roku 1254) a třiceti lánů luk z roku 1256 (SUB III, č. 191, 129–130). Mřížoví nových osad v okolí Křesoboru sice narostlo, ne však tolik zásluhou opatovického „výsadku“, jako sídelního tlaku z Trutnovska. Poblíž se usadilo forenzní místo a poté město Schömberg (Chelmsko Ślaskie; *obr. 5: 5*) s věncem královských a švábenických vesnic, přírůstky nabídl i náchodský (adršpašský) směr. Od Schömbergu se zájem rozběhl i k jihu, kde se v údolní nivě podél drobné vodoteče (Szklo) směřující do Čech (zde jako Petříkovský potok) ustavily lesní lánové vsi Bertelsdorf (dnes Uniemyśl; *obr. 5: 6*) a Albendorf (dnes Okrzeszyn; *obr. 5: 7*). Křesoborští benediktini víc přihlíželi, nežli by do proměn vstupovali. Jakmile zemřela kněžna Anna (1265), zájem o jejich komunitu uhasnul (povrchně Šimák 1938, 888–890; obecně i Karp 1972, 78–79).

Přesto se díky opatovickému působení, ale ještě víc skrze kolonizační osvojování začal kraj za Vraními horami počítat k Čechám. V obavě z dalšího ukrajování hodlal nepříznivý stav zvrátit kníže Boleslav čili Bolek I. († 1301), vnuk Jindřicha Pobožného a pán Svidnice. Nejprve se zbavil opatovické zátěže, od níž se těžko dalo očekávat něco víc. V červenci 1289 za dvě stě čtyřicet hřiven vykoupil od opata Časty i konventu opatovického „statky v Křešově“, neboť Opatovičtí se svých pohledávek nechtěli jen tak beze všeho vzdát. Jako zeměpán se kníže nezdráhal využít jistého nátlaku. Soudě z formulace, nešlo o zanedbatelné majetky (*bona in Cressowe sita cum omnibus redditibus, villis, cultis et incultis, silvis...*), třebaže částka nesvědčí o ničem větším. Ke svojí potřebě si Opatovice ponechávaly jen majetky *in Ruzik et in Drobnossowe*, dnes vsi Rusko a Kruków poblíž Střehomi (SUB V, č. 423, 326–327).

Byl to jen začátek. Hned v srpnu 1289 získal kníže Boleslav od českého krále a svého vzdáleného příbuzného Václava II. darem „město Schömburg“ v hradecké provincii se skupinou vesnic, a to současných Miszkowicz, Kochanówa, Dobromyśle (obr. 5: 8–10) a v severovýchodním cípu Žacléřska dnes českého Královce (*oppidum nostrum Schonenberch in regno nostro, situm in prouincia Grecensi, cum villis Michelsdorf, Trutlibesdorf, Kindesdorf et Kunigeshain et pertinentiis ad dictum oppidum spectantibus*). Stalo se tak v rámci králových politických handlů a v optice pražského dvora patřily tyto majetky do hradecké provincie, do hranic Václavova království, tudíž k Čechám. Nyní se jejich pozice měnila a stávaly se součástí Boleslavova slezského knížectví (*sicut proprias terras suas cum terminis...*). Takový akt Boleslava jistě potěšil a jak stojí dále, měla se hranice budoucně řídit rozvodím. Ke Svídnicku by patřilo území, kam stékají vody (*cum terminis iuxta decursum aquarum versus terram predicti ducis Bolconis decurrencium iure hereditario possidendas*), což ve zbrzděném a nepřehledném terénu byla poučka dosti mlhavá. A kníže Boleslav v promyšleném záměru pokračoval. Další krok následoval v prosinci. Vítek z Úpy čili Švábenic tehdy Boleslavovi prodal majetky ve vsích Blažejów, Olszyny a Zdoňov (*Blassdorf, Kratzbach, Merkleinsdorf*; obr. 5: 13–15), vyloučit nelze ani další majetkové pohyby (SUB V, č. 426; č. 436, 334–335; k okolnostem Wolf 2000; Sviták 2002, 97–88; Žemlička 2017, 157).

Dosažené zisky chtěl kníže Boleslav zhodnotit, ne však skrze vadnoucí opatovické proboštsství, balancující na existenční hraně. Nazrál záměr nahradit benediktiny jinou korporací. Díla se ujali cisterciáci. V neskromné sebereflexi proslulé jindřichovské knihy prý tam, kde „sedí“ jednou zapustili kořeny, tak se úspěch dostavil (Księga Henrykowska I.1, 111). První mnišskou kolonii vyslal do Křesoboru v srpnu 1292 právě klášter v Jindřichově. Budoucí konventní chrám 8. září konsekroval zrovna nastoupivší vratislavský biskup Jan III. Romka (1292–1301). O diecézní příslušnosti staronového kláštera tak nemělo být pochyb, jistě v reakci na dosavadní stav. V den vysvěcení vydal kníže Boleslav za svědectví svého staršího bratra Jindřicha V., vratislavsko-lehnického knížete, a biskupa Jana III. zakládací a fyzicky uchovanou listinu pro opatství budované *in loco qui Grisowe wlgariter dicitur*. Jak se praví, bylo obnovením staršího zařízení (*de novo instaurantes*). Příchod prvního sboru i položení základního kamene klášterního chrámu v červnu 1296 zaznamenaly Větší křesoborské anály (Ann. Griss. Maior. 541; Kaczmarek 1997). Klášter získal bohaté věno, částečně z nedávno vykoupených míst. Zbytek si patrně nechal kníže. Zněním fundační listiny připadla cisterciákům *nova Civitas Lubawia* (Liebau, dnes Lubawka; obr. 5: 16) s vesnicemi, také s dnes českým Královcem (*Künigishain*; obr. 5: 17). Následovala vzdálenější místa, příjmy a důchody, také masné krámy v *Landishutte* (obr. 5: 3) i v dalších střediscích. O sedm let později (1299) též kníže Boleslav svůj zámysl potvrdil a klášteru přilepšil, následovaly menší zisky. Po klikatých peripetiích zakoupili křesoborští mniši v roce 1343 i město Schömburg (SUB VI, č. 65, 51–54; č. 418, 320–324; diplomatický rozbor Wałkowski 1997; k roku 1343 Rose 1974, 31). Klášterní kopiář, známý jako Grüssauer Kopialbuch, založený k počátku 15. století, sice ve věrech druhé světové války zmizel, jeho podstatná sdělení se však uchovala v excerptech. Bez toho si lze rekonstrukci klášterní historie, zejména středověké, stěží představit (o tom Rose 1974, 35, 37, 249).

Revitalizací Křesoboru (1292) uzavřeli slezští Piastovci trojici cisterciáckých založení, tvořících jakousi duchovní sanitární linii. Ještě předtím (1227) zapustili „sedí“

kořeny v Jindřichově, zatímco v Kamenci (Kamenz, Kamieniec) nahradili konvent augustiniánů (1247). Všechny tři sbory se usadily na hraně podhůří, vně mezního pásu, o nějž by mohly vznikat spory (Silnicki 1953, 381–382; Menzel 1997). Sám cisterciácký Křesobor se brzy stal exponentem slezských Piastovců v tomto koutu svídnického, následně svídnicko-javorského knížectví. Nic na tom neměnilo, že Karlovi IV. se zdařilo vtáhnout celý útvar do svazku České koruny. Podle konfirmační listiny knížete Boleslava II. z června 1352 objímalo vzrostlé křesoborské dominium dvě města (Liebau, Schömberg) a na třicet vesnic společně s dalšími příjmy (Rose 1974, 32).

Rozhodnutím Václava II. mohl výběžek staré „hradecké provincie“ takřka přes noc vejít do Slezska, byla tu však pouta, která jeho dar tlumila. A ta nešlo jen tak odstříhnout. Jako relikt 13. století se po celou předhusitskou periodu udržovalo církevně správním členění, vysouvající Schömberg s okolím do pražské diecéze a jejího dvorského děkanátu, součásti hradeckého archidiakonátu. Podle register papežských desátků měl počínaje rokem 1384 platit *Zomberg* tři groše, podobně *Albertivilla* (Albendorf, dnes Okrzeszyn; *obr.* 5: 7), zcela osvobozena byla *Pertoldi villa* coby *pauper* (Bertelsdorf, dnes Uniemyśl; *obr.* 5: 6), vše zároveň nepřímé názvoslovné odkazy na jejich mladší kolonizační původ. Na východě přiléhal dvorský děkanát k broumovskému. I jeho severní farnosti se v církevně správním ohledu ve 14. století přikláněly k Čechám, druhotně ke Slezsku. Lokálně nejvíc, totiž osm grošů, platil *Fridlant* (dnes Mieroszów; *obr.* 5: 12), ostatní zaostávaly: *Waltherivilla* (dnes Unisław Śląski; *obr.* 5: 18) tři groše a *Trutlibi villa* (dnes Kochanów; *obr.* 5: 9) dokonce s vyznačením jako „chudý“ a „opuštěný“ (RDP 96–97).

Z jiného úhlu to doplňují patronáty severních okrajů dvorského a broumovského děkanátu, podstatná nápověda i při sledování majetkové skladby. Jelikož názvy zdejších vesnic často mívají typicky „kolonizační“ tvary, co se opakují i v Čechách (Alberřice, Pertoltice, Valteřice, Frydlant), nebývá jejich určování ani ve Slezsku vždy hladké. Někdy pomůže teprve odkaz na uvádějího faráře (*executor*).

Koncem 14. století získali křesoborští cisterciáci z rukou svídnických Piastovců patronát v Schömbergu, ke kostelu ve Fridlantu (Mieroszów) prezentoval trutnovský purkrabí (1362). Kontinuální sled dokladů se váže k Albendorfu (Okrzeszyn; *obr.* 5: 7), kde patronát třímal zderazský probošt (řídčeji opat), jasný odkaz švábenické kolonizace. Náměty sahají až k roku 1297, kdy Vítek z Úpy a Švábenic předal božehrobcům patronáty v Bernarticích (*obr.* 5: 19) a (Zlaté) Olešnici (*obr.* 5: 20) ve Vraních horách a také v Albendorfu (*in Bernarthicz, in Olesna et in Alberonis villa*). Pokračují v tom pražské konfirmační knihy. Rod ze Svatoňovic či Skalice se krátce za polovinou 14. století patronsky hlásil k Bertelsdorfu čili Pertolticům (*Pertoldi villa*, dnes Uniemyśl; *obr.* 5: 6). V srpnu 1363 v prohlášení daném v Krčínu (*in Kriczin*; později Nové Město nad Metují) se Nevlas ze Skalice zavázal, že ves Bertelsdorf zůstává dědictvím jeho nevlastního syna Alberta ze Svatoňovic (*villa Pertolticz est predicti Alberthi et heredum suorum verum patrimonium*). Na pražském úřadu se zapisovali i kněží z Waltersdorfu (Unisław Śląski; *obr.* 5: 19), po svídnickém knížeti (1363) se držení patronátu ujal staroměstský měšťan Pešlin Neumburger (1366). K pražskému centru se roku 1359 přiznává i Trautliebesdorf (Kochanów; *obr.* 5: 18). Rozložení patronátů zrcadlí pestrý ráz zdejší kolonizace, primárně vycházející z Trutnovka, Adršpašska a později od Svídnice a Lehnice, potažmo z Vratislavska (Schömberg: LC I/2, 84;

LC V/3, 239–240; LC VI, 203, 266; LC VII, 236; Fridlant: LC I/1, 187; Albendorf: RBM II, č. 1769, 761; LC II, 38; LC V/3, 204; LC VII, 2, 201, 275; Bertelsdorf: LC I/1, 27, 109, 146; RBM VII/5, č. 1449, 885; Waltersdorf: LC I/2, 7, 73; LC III–IV, 195; Trautliebesdorf: LC I/1, 82).

Sečteno a podtrženo, v pásu za Vraními horami a severně Adršpašských skal se na úrovni Schömburgu přestávala církevní správní hranice ztotožňovat s hranicí zemskou, chceme-li politickou. Díky kolonizaci a setrvačnému opatovickému vlivu dosáhly až sem úřady pražská diecéze, zatímco cisterciácký Křesobor čili Grüssau se od začátku, hned v roce 1292, proklamativně ohlásil za součást vratislavského biskupství. Tato „pražská“ vsuvka se příznačně nesetkala s větším zájem jak starší německé, tak poválečné a jak se zdá i polské historiografie (Panzram 1940; Silnicki 1953).

Vraťme se ještě k Schömburgu, nejspíše ve třetí čtvrti 13. století vysazeném městečku (*obr. 5: 5*). Z českého krále přešlo na svídnického knížete a po další stovce let na křesoborské opatství. Česká stopa tu byla hlubší. Dokladuje to svědectví o zdejší rychtě, kolem níž se v roce 1324 angažovali Budimír a Natko ze Skalice se syny a Tas z Henneberka se synem Luckem. Výbava rychty svědčí o zámožnosti. Patřily k ní dva svobodné lány, dva mlýny o třech kolech, dva rybníky, masné a chlebné krámy, čtyři obuvnické dílny, lázeň, podíly na soudních příjmech aj. I když hlavní obchodní tahy *oppidum Schonenberch* (1289) mijely, usadila se celnice v nedalekém Landeshutu (Kamienna Góra; *obr. 5: 3*), kudy také procházela cesta od severu na Lubawku (*obr. 5: 16*), Trutnov a do Hradecka (CDS 18, č. 4379, 255–256; k celnici Nowakowa 1951).

Sídelní postup z Čech, otištěný v listinách ze srpna a prosince 1289, zasáhl region i jinak. V další generaci to v lednu 1332 oživila přímo v křesoborském klášteře (*in Griso clauistro*) sepsaná listina, v níž vystupují i nám již známí aktéři. Natko ze Skalice, Tas Kochel (předtím z Henneberka) a Herman z Herwigsdorfu (patrně u Löbau v Lužici) tehdy potvrdili, že Jaroš, syn zesnulého Budímíra, spolu s matkou prodal opatovi půl vsi Ludwigsdorfu (*villa Ludwici*, dnes Ludwikowice Kłodzkie u Nové Rudy). Transakci potvrdil svídnický kníže. Není to vše. Jak víme, rod ze Svatonovic, který se psával i ze Skalice, měl vztah k Bertelsdorfu, vystupujícím obvykle pod názvem *Per-toldi villa* (Uniemyśl). Od Skalických přešla ves do majetku cisterciáků. Jako součást křesoborského jmění se Bertelsdorf mihne i ve svolení svídnického knížete Boleslava II. Malého, aby se ve čtyřech klášterních vsích (tři další u Svídnice) mohla provozovat vybraná řemesla (1332). Ačkoliv jde o falzum 15. století, věcné jádro se zřejmě opírá o skutečný originál (CDS 22, č. 5083–5084, 141–142; č. 5119, 151; LC I/1, 27, 109, 146; ne vždy přesně Sedláček 1887, 49, 53).

Kolonizace z Trutnovska a Náchodska nic neměnila na jazykově smíšeném rázu slezského příhraničí, snad s důraznějším podílem „Němců“. Představa *melioratio terrae*, jak ji navrhl Benedykt Zientara, se dá vztáhnout i na pás okolo Schömburgu. Vzorek schömberských měšťanů zároveň dokresluje míru zastoupení německého živlu v urbánním prostředí, byť jde o nevelké venkovské město, spíš městečko (1332). Posudme: rychtář Hermann, rychtář Petr z Leutmansdorfu (*Lutoldi villa*, dnes Lutomia Dolna jižně od Svídnice), Arnold, Schindeler, Kunat Strigoň a Herdeyn (CDS 22, č. 5083, 141; koncepčně Zientara 1975; z analýz Kuhn 1973; Grüger 1978).

Po saském Polabí a Marienthalu patří sonda do severního Trutnovska s protažením do Slezska k dalším exemplům, jak pražská diecéze přesáhla „hory“ a rozlila se vně

jádra Čech. Nebyl to výsledek politických směn nebo dohod, nýbrž sídelního postupu, který se tlačil za geografický předěl. Účastnily se v něm různé subjekty, od českého krále po Švábenické a rody nižší feudality, částečně snad z královského pověření. Od konce 13. století převzala iniciativu svídnická knížata, odnož vratislavských Piastovců, napříč 14. stoletím však setrval vztah několika slezských pomezních far k pražské diecézi. Až postupně se hranice vracela ke geografickým kořenům. Církevně správní náležitost k Praze střídalo v pohusitské době vratislavské biskupství. Diecézní i zemská hranice se ustavovala na zhruba dnešní čáře. Z pohledu vratislavského centra tento kout představoval dopravně odlehlý a přehlížený region (srovnej Čapský 2013).

Ještě před zápsy Marie Terezie o Slezsko vymezil česko-slezskou hranici i v tomto úseku Johann Christoph Müller (1720; *obr.* 5). Včetně dvou farních vsí, Bertelsdorfu (Uniemyśl) a Albendorfu (Okreszyn), lemujících táhlé údolí kresebně zdůrazněného Petříkovského potoka a zaklíněných mezi Vraní hory a masiv Adršpašských skal. Ostřím hrotem vnikaly do českého území a dělily od sebe Žacléřsko a Teplicko. S ústupem pražské diecéze do politických hranic přešly obě vsi během 15. století do církevního a následně i sekulárního svazku s Vratislaví. Zůstaly ve Slezsku. Takový stav opakuje i První a Druhé vojenské mapování s protažením k dnešku. Z křesoborského věna (1292) připadl k Čechám jen Královec u Žacléře (Kunigshain či Königshan, srovnej Profous 1949, 298–299), jako „dlouho pustá ves“ předaný roku 1328 k nové kultivaci Heinrichovi Buchwaldtovi a v prvních dekádách 17. století získaný žacléřskou vrchností (Rose 1974, 30).

Sídelně historické profilování okolí města „Schimbergu“ (mluvou Müllerovy mapy) dobře ilustruje složitosti formování politické hranice, kde horské hřebeny nebyly natolik ostré, aby hranici setrvaly konzervovaly. Do jejího třibení vstupovaly nejen mocenské a majetkové, neméně i církevně správní momenty.

Bilance

Příkladů, jak složitě se někdy ustavovala hraniční čára mezi Čechami a vnějším sousedstvím, se dá uvést víc, nejen ze severního pomezí. Styk s Chebskem, Bavorskem a Rakousy, v neposlední řadě dnes nám méně samozřejmá česko-moravská hranice nabízí další náměty. A to navzdory trvale platné poučce, že hlavní linie se vedla po hřebenu pomezních horstev. Ne vždy byl jejich pás tak jednoznačný, aby zamezil dílčím průnikům. Pokud však nastaly, obvykle nemávaly trvalou platnost a za jiných podmínek odeznívaly. Jako v kraji mezi Labem a Kottavou, v lužickém směru okolo Žitavy nebo v protažení Trutnovska do povodí říčky Zadrny.¹

POZNÁMKY

- 1) Studie vznikla v rámci projektu *Hranice jako kulturněhistorický fenomén. Specifikace, analýza, komparace a interpretace* (NAKI III, DH23P03OVV030).

SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY

- Ann. Griss. Maior.: Annales Grissowienses Maiores. In: G. H. Pertz (ed.), Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis Societatis aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Scriptorum. Tomus XVIII. Hannoverae 1866, 541–542.
- Baudisch, S. 1999: Lokaler Adel in Nordwestsachsen. Siedlungs- und Herrschaftsstrukturen vom späten 11. bis zum 14. Jahrhundert. Geschichte und Politik in Sachsen. Band 10. Köln – Weimar – Wien.
- Belling, V. 2003: Vývoj a postavení tzv. provincie Záhvozd v raně středověkých Čechách – Die Entwicklung der sog. Provinz Záhvozd im frühmittelalterlichen Böhmen. Mediaevalia Historica Bohemica 9, 7–26.
- Billig, G. 1989: Die Burgwardorganisation im obersächsisch-meissnischen Raum. Archäologisch-archivalisch vergleichende Untersuchungen. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden. Band 20. Berlin.
- Blaschke, K. 1990: Geschichte Sachsens im Mittelalter. Berlin.
- Blaschke, K. – Haupt, W. – Wiessner, H. 1969: Die Kirchenorganisation in den Bistümern Meissen, Merseburg und Naumburg um 1500. Weimar.
- Bobková, L. 1993: Sasko v teritoriální politice českých králů do roku 1459 – Sachsen in der dynastischen und territorialen Politik der böhmischen Könige bis 1459. In: K. Kaiserová, Čechy a Sasko v proměnách dějin. Sborník příspěvků konference, která se konala 10.–11. 11. 1992 v Ústí nad Labem – Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Sammelband von den Beiträgen der Konferenz, die den 10.–11. 11. 1992 in Aussig a. Elbe stattfand. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica I. 1993. Slavogermanica II. Ústí nad Labem, 49–67.
- CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus II. Inde ab a. MCXCVIII. usque ad a. MCCXXX. G. Friedrich (ed.). Pragae 1912.
- CDB III/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus III. Fasciculus primus. Inde ab a. MCCXXXI. usque ad a. MCCXXXVIII. G. Friedrich (ed.). Pragae 1942.
- CDB IV/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomi IV. Fasciculus Primus. Inde ab a. MCCXLI usque ad a. MCCLIII. J. Šebánek – S. Dušková (eds.). Pragae 1962.
- CDB V/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomi V. Fasciculus Primus. Inde ab a. MCCLIII usque ad a. MCCLXVI. J. Šebánek – S. Dušková (eds.). Pragae 1974.
- CDLS I: Codex diplomaticus Lusatiae superioris. Sammlung der urkunden für die geschichte des Markgrafthums Ober-Lausitz. G. Köhler (ed.). Goerlitz 1856.
- CDS 18: Codex diplomaticus Silesiae. Achtzehnter Band. Regesten zur schlesischen Geschichte. 1316–1326. C. Grünhagen – K. Wutke (ed.). Breslau 1898.
- CDS 22: Codex diplomaticus Silesiae. Zweiundzwanzigster Band. Regesten zur schlesischen Geschichte. 1327–1333. C. Grünhagen – K. Wutke (ed.). Breslau 1903.
- CDSR I/B1: Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Erster Haupttheil. Abtheilung B. Band I. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen. 1381–1395. Im Auftrage der Königlich Sächsischen Staatsregierung. H. Ermisch (ed.). Leipzig 1899.
- CDSR II/1: Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Zweiter Haupttheil. Band I. Urkundenbuch des Hochstifts Meissen. Im Auftrage der Königlich Sächsischen Staatsregierung. E. G. Gersdorf (ed.). Leipzig 1864.
- CDSR II/5: Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Zweiter Haupttheil. V. Band. Urkundenbuch der Städte Dresden und Pirna. Im Auftrage der Königlich Sächsischen Staatsregierung. K. Fr. von Posern-Klett (ed.). Leipzig 1875.
- Čapský, M. 2013: Komunikační síť vratislavské diecéze v době pozdního středověku – Communication networks of Wrocław diocese in the Late Middle Ages. Slezský sborník 111/1. Acta Silesiaca. Ročník CXI, číslo 1, 5–18.

- Derwich, M. 1997: Piastowie Śląscy a benedyktyni (XII–XIII w.) – Schlesische Piasten und der Benediktinerorden (12.–13. Jh.). In: H. Dziurla – K. Bobowski (eds.), Krzeszów. Uświęcony łaską. Acta Universitatis Wratislaviensis. 1782. Wrocław, 38–43.
- DRC: Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými. J. Emler (ed.). Praha 1881.
- Eichler, E. 1982: Ergebnisse der Namenforschung im deutsch-slawischen Berührungsbereich. Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. Band 122. Heft 5. Berlin.
- Fokt, K. 2013: Terra Zagozd. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Oberlausitz. Neues Archiv für sächsische Geschichte. 84. Band, 223–239.
- Grüger, H. 1978: Das Volkstum der Bevölkerung in den Dörfern des Zisterzienserklosters Heinrichau im mittelalterlichen Vorgebirgslande vom 13.–15. Jahrhundert – The Nationality of the Population in the Villages of the Cistercian Monastery Heinrichau in the Lower Mountain Region of Central Silesia, from the 13th–15th Century. Zeitschrift für Ostforschung 27/2. Band 27, nr. 2, 241–261.
- Charvátová, K. 2018: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech – A History of the Cistercian Order in Bohemia in 1142–1420. Volume III. Monasteries at the Bohemian Border and Beyond. Praha (druhé, doplněné a přepracované vydání).
- Jančárek, P. 1993: Česko-saská hranice v Krušných horách do třicetileté války – Die böhmisch – sächsische Grenze im Erzgebirge bis zum Dreißigjährigen Krieg. In: K. Kaiserová, Čechy a Sasko v proměnách dějin. Sborník příspěvků konference, která se konala 10.–11. 11. 1992 v Ústí nad Labem – Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Sammelband von den Beiträgen der Konferenz, die den 10.–11. 11. 1992 in Aussig a. Elbe stattfand. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica I. 1993. Slavogermanica II. Ústí nad Labem, 133–140.
- Jecht, R. 1919: Neues zur Oberlausitzer Grenzurkunde. Ihre Entstehung, Ueberlieferung, Zeit, Beziehung zum Mongoleneinfall, Bedeutung für Bestimmung des Gaues Zagost und für Kolonisationsfrage. Neues Lausitzisches Magazin 95. Zeitschrift der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften. Band 95, 63–94.
- Kaczmarek, M. 1997: Rocznik Krzeszowski Większy. Ekspozycja Kodeksu wiedeńskiego – Annales Grissovienses maiores. Exposition der Wiener Handschrift. In: H. Dziurla – K. Bobowski (eds.), Krzeszów. Uświęcony łaską. Acta Universitatis Wratislaviensis. 1782. Wrocław, 61–70.
- Kanovník vyšehradský: I. Kanovník vyšehradský. In: Fontes rerum Bohemicarum. Tom. II. Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus. Prameny dějin českých. Díl II. Kosmův letopis český s pokračovateli. J. Emler (ed.). Praha 1874, 201–237.
- Karp, H.-J. 1972: Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsaum. Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 9. Köln – Wien.
- Klápště, J. 1985: Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest – Das Gebiet von Most im Frühmittelalter und das Netz der Fernwege. Archeologické rozhledy 37/5. Informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v ČSSR. Ročník XXXVII, sešit 5, 502–515.
- Klecker, Ch. 1997: Die Oberlausitzer Grenzurkunde. Landesausbau im Spannungsfeld von Landschaft und Herrschaftsbildung. In: R. Aurig – S. Herzog – S. Lässig (eds.). Landesgeschichte in Sachsen. Tradition und Innovation. Studien zur Regionalgeschichte 10. Dresden, 29–40.
- Klimek, T. 2014: Krajiny českého středověku – Landscapes of the Czech Middle Ages. Praha.
- Kobuch, M. 1996: Zur Lagebestimmung der Wirtschaftshöfe des staufischen Tafelgüterverzeichnisses im Meissnischen Markengebiet. In: L. Fenske (ed.), Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Band IV. Pfalzen – Reichsgut –

- Königshöfe. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 11/4. Göttingen, 308–376.
- Kobuch, M. 2003: Von wann datiert die urkundliche Ersterwähnung des Königsteins in der Sächsischen Schweiz? In: M. Schmidt, Die Oberlausitz und Sachsen in Mitteleuropa. Festschrift zum 75. Geburtstag von Prof. Dr. Karlheinz Blaschke. Görlitz – Zittau, 127–134.
- Kosmas: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series 2. Unter mitarbeit von W. Wienberger herausgegeben von Bertold Bretholz. Unveränderter Nachdruck der 1923 bei der Weidmannschen Verlagsbuchhandlung, Berlin erschienenen Ausgabe. München 1995.
- Kotková, M. – Lange, J. M. 2010: Beziehungen zwischen Nordwestböhmen und dem sächsischen Elbtal im frühen Mittelalter anhand der Keramik des Zabušaner Kreises – Relations between Northwest Bohemia and the Elbe valley in Saxony during the early middle ages on the basis of the Zabušany ceramic group. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Jahrgang 38, 43–83.
- Kotzya, O. – Tomas, J. 1993: Příspěvek k problematice přechodů Krušných hor v raném středověku – Ein Beitrag zur Problematik der Übergänge vom Erzgebirge im frühen Mittelalter. In: K. Kaiserová, Čechy a Sasko v proměnách dějin. Sborník příspěvků konference, která se konala 10.–11. 11. 1992 v Ústí nad Labem – Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Sammelband von den Beiträgen der Konferenz, die den 10.–11. 11. 1992 in Aussig a. Elbe stattfand. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica I. 1993. Slavogermanica II. Ústí nad Labem, 373–390.
- Księga Henrykowska: Liber fundationis claustris Sancte Marie Virginis in Heinrichow czyli Księga Henrykowska. R. Grodecki (ed.), Wrocław 1991.
- Kuhn, W. 1973: Die Erschliessung des Frankensteiner Gebietes in Niederschlesien im 13. Jahrhunderts. In: W. Schlesinger – H. Beumann, Festschrift für Walter Schlesinger. Band I. Mitteldeutsche Forschungen 74/1. Köln – Wien, 159–196.
- Kurka, J. 1966: Záhvozdí a jeho vztah k severním Čechám – Zagost und sein Bezug zu Nordböhmen. Sborník Severočeského musea – Acta Musei Bohemiae borealis. Společenské vědy – Historia 5, 3–14.
- Kurka, J. 1974: Územní vývoj severních Čech a Děčínska a vztahy k jejich sousedství od konce 10. do počátku 14. století – Die territoriale Entwicklung Nordböhmens und des Gebietes von Děčín, sowie deren Beziehungen zu den benachbarten Ländern seit Ende des 10. Jahrhunderts bis Anfang des 14. Jahrhunderts. Z minulosti Děčínska II, 7–25.
- LC I/1: Libri primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362. Tomus primus. F. A. Tingl (ed.). Pragae 1867.
- LC I/2: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Libri primi pars altera ab anno 1363 usque ad annum 1369. J. Emler (ed.). Pragae 1874.
- LC II: Libri Secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1369 usque 1373. F. A. Tingl (ed.). Pragae 1868.
- LC III–IV: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390. J. Emler (ed.). Pragae 1879.
- LC V/1: Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim pragenam nunc prima vice in vulgus prolata. Annus 1390. F. A. Tingl (ed.). Pragae 1865.
- LC V/2: Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim pragenam nunc prima vice in vulgus prolata ab anno 1391 usque ad annum 1392. F. A. Tingl (ed.). Pragae 1866.
- LC V/3: Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim pragenam nunc prima vice in vulgus prolata ab anno 1393 usque ad annum 1399. F. A. Tingl (ed.). Pragae 1866.
- LC VI: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim. Liber sextus ab anno 1399 usque ad annum 1410. J. Emler (ed.). Pragae 1883.

- LC VII: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesin. Liber septimus ab anno 1410 usque ad annum 1419. J. Emler (ed.). Pragae 1886.
- LC VIII–X: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesin. Liber octavus, nonus et decimus ab anno 1421 usque ad annum 1436. J. Emler (ed.). Pragae 1889.
- Lodowski, J. 1980: Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI–X wiek). Podstawy osadnicze i gospodarcze – Niederschlesien zu Beginn des Mittelalters (VI.–X. Jh.). Besiedlung und wirtschaftliche Grundlage. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Marková, M. 2021: Hranice a hraničení v českých zemích ve středověku – Grenze in den böhmischen Ländern im Mittelalter. Praha.
- Meiche, A. 1908: Die Oberlausitzer Grenzurkunde vom Jahre 1241 und die Burgwarde Ostrusna, Trebista und Godobi. Neues Lausitzisches Magazin. Vierundachtzigster Band, 145–251.
- Menzel, J. J. 1997: Die Abtei Grüssau im Rahmen der mittelalterlichen schlesischen Klosterlandschaft. In: H. Dziurla – K. Bobowski (eds.), Krzeszów. Uświęcony łaską. Acta Universitatis Wratislaviensis. 1782. Wrocław, 26–30.
- MGH DD Ko III: Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Diplomatum regum et imperatorum germaniae. Tomus IX. Conradi III. et filii eis Heinrici Diplomata – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. Neunter Band. Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich. F. Hausmann (ed.). Wien – Köln – Graz 1969.
- Musil, F. 2009: XII. Vrcholná kolonizace a východní Čechy. In: O. Felcman – F. Musil (eds.) – J. Čechura – E. Droberjar – V. Hrubý – J. Kalfest – M. Kuchařík – P. Květina – T. Mangel – F. Nesejt – M. Novák – J. Prostředník – J. Sigl – M. Šandera – R. Thér – R. Tichý – V. Wolf. Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526). Praha, 301–381.
- Müller, J. Ch. 1720: Müllerova mapa Čech z roku 1720. Mappa chorographica novissima et completissima totius Regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis circumiacentium regionum partibus conterminis ex accurata totius regni perlustratione et geometrica dimensione mandato Caesareo instituta in hanc formam redacta et ad usum commodum nec non omnia singula distinctius cognoscenda XXV. sectionibus exhibita. Kartografický dokument. Autor Johann Christoph (Jan Kryštof) Müller, 1720. Měřítko grafické (cca 1 : 132 000), 25 sekcí, rozměr sekce 465 x 540 milimetrů, celkem 2403 x 2822 milimetrů. Mapový obsah ryl Michael Kauffer, parerga Johann Daniel Herz podle návrhu Václava Vavřince Reinera. Mapová sbírka Historického ústavu Akademie věd České republiky, sign. VII/ 4/ A2587. © Historický ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <http://147.231.23.41/katalog/MSHU-MAP-D-15-N.jpg> nebo http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=mul [cit. 2024-12-26].
- Neplach: Neplacha, opata Opatovského, krátká Kronika římská a česká – Johannis Neplachonis, abbatis Opatovicensis, Chronicon. J. Emler (ed.). In: J. Emler – J. Jireček (ed.), Fontes rerum Bohemicarum. Tom III. Prameny dějin českých. Praha 1882, 445–484.
- Niederstätter, A. 2001: Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. Österreichische Geschichte 1278–1411. Wien.
- Nohejlová, E. 1925: Příběhy kláštera Opatovického. Příspěvek k vlastivědě země české – L'Historie monastère D'Opatovice sur Elbe. Facultas Philosophica Universitatis Carolinae Pragensis. Práce z vědeckých ústavů XII. Praha.
- Nowakowa, J. 1951: Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku. Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. Nr. 43. Wrocław.
- Oettel, G. 1995: Der Gau Zagost und der mittelalterliche Landesausbau an der höheren Neisse und Mandau bis zur Gründung der Stadt Zittau Mitte des 13. Jahrhunderts. In: G. Oettel –

- V. Dudeck (eds.), Die Besiedlung der Neißeregion. Urgeschichte, Mittelalter, Neuzeit. Symposium der Geschichtskommission der Euroregion Neiße am 13. und 14. Oktober 1993 in Zittau. Mitteilungen des Zittauer Geschichts- und Museumsvereins 22. Zittau, 11–21.
- Palacký, F. – Kalousek, J. 1876: Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonaty a děkanáty 14^{ho} století, w nižto jsou poznamenány fary 14^{ho} věku, hrady, mnohé twrze aj. w r. 1847 nawrhl František Palacký, r. 1874 doplnil Josef Kalousek. Nákladem Kr. Č. Učené Společnosti w Praze ryl 1847 W. Merklas, 1875 A. Knore. Měřítko 1 : 525.000. 1 mapový list. Doplňk *Popisu Království českého čili podrobného poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček, vesnic, někdejších hradův a tvrzí, též samot a spustlých osad mnohých v zemi české s udáním jejich obyvatelstva dle popisu z roku 1843 vykonaného v jazyku českém i německém* vydaném v Praze roku 1848. Praha 1876 (první) a 1894 (druhé vydání).
- Palacký, F. – Kalousek, J. – Horák, J. V. – Mucha, L. 1976: Regni Bohemiae mappa historica – Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonaty a děkanáty 14^{ho} století, w nižto jsou poznamenány fary 14^{ho} věku, hrady, mnohé twrze aj. w r. 1847 nawrhl František Palacký, r. 1874 doplnil Josef Kalousek. Nákladem Kr. Č. Učené Společnosti w Praze ryl 1847 W. Merklas, 1875 A. Knore. Měřítko 1 : 525.000. 1 mapový list. Text zpracovali Jiří V. Horák a Ludvík Mucha. Mapová sbírka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Praha (Kartografie). Dostupné z: <https://kramerius.cuni.cz/uk/uuid/uuid:5576e7e4-a47a-11ec-9da8-fa1-63e4ea95f> [cit. 2024-12-26].
- Panzram, B. 1940: Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation. Breslau.
- Papajík, D. 2009: Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci. Edice Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska. Svazek 8. Praha.
- Pätzold, S. 1997: Die frühen Wettiner. Adelsfamilie und Hausüberlieferung bis 1221. Geschichte und Politik in Sachsen. Band 6. Köln – Weimar – Wien.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. CH–L. Praha.
- RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253–1310. J. Emler (ed.). Praeae 1882.
- RBM III: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333. J. Emler (ed.). Praeae 1890.
- RBM IV: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV. Annorum 1333–1346. J. Emler (ed.). Praeae 1892.
- RBM VII/5: Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae. 1358–1363. 1362–1363. M. Linhartová – B. Mendl (eds.). Praha 1961.
- RDP: Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diecezí pražské. W. W. Tomek (ed.). Praha 1873.
- Rittenbach, W. 1970: Über die Grenze des Bistums Meissen. Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Zeitschrift für vergleichende und preußische Landesgeschichte. Band 19, 49–73.
- Rose, A. 1974: Kloster Grüssau. Stuttgart – Aalen.
- Sedláček, A. 1887: Hrady, zámky a twrze Království českého. Díl pátý. Podkrkonoší. Praha.
- Semotanová, E. 2001: Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí. Praha.
- Schlesinger, W. 1983: Kirchengeschichte Sachsens. Band 2. Das Zeitalter der deutschen Ostsiedlung (1000–1300). Mitteldeutsche Forschungen Band 27/II. Köln – Wien.
- Schmidt, G. 1974: Pirnas Fernhandel bis zum 16. Jahrhundert. Sächsische Heimatblätter 20/3. 20. Jahrgang. Heft 3/1974, 117–123.
- Silnicki T. 1953: Dzieje i ustrój Kościoła Katolickiego na Śląsku do końca w. XIV. Warszawa.

- Sovadina, M. 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století – Die Herren von Ronow und Zittau im 13. und im Viertel des 14. Jahrhunderts. Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 6/1997, 7–18.
- SUB II: Schlesisches Urkundenbuch. Zweiter Band. 1231–1250. W. Irgang (ed.). Wien – Köln – Graz 1977.
- SUB III: Schlesisches Urkundenbuch. Dritter Band. 1251–1266. H. Appelt – J. J. Menzel – W. Irgang (eds.). Köln – Wien 1984.
- SUB V: Schlesisches Urkundenbuch. Fünfter Band. 1282–1290. H. Appelt – J. J. Menzel – W. Irgang (eds.). Köln – Weimar – Wien 1993.
- SUB VI: Schlesisches Urkundenbuch. Sechster Band. 1291–1300. H. Appelt – J. J. Menzel – W. Irgang – D. Schadowaldt (eds.). Köln – Weimar – Wien 1998.
- Sviták, Z. 2002: K počátkům správy Trutnovska – Zu den Anfängen der Verwaltung im Trautenauer Land. In: B. Chocholáč – J. Malíř (eds.), Pocta Janu Janákovi, předsedovy Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Brno, 85–95.
- Šimák, J. V. 1938: České dějiny. Dílu I. Část 5. Středověká kolonisace v zemích českých. Leichterův výbor nejlepších spisů poučných. Kniha LXIV. Praha.
- Taube, A. 1990: Festung Königstein. Zur Geschichte eines Baudenkmals der Sächsischen Schweiz. Königstein.
- Thieme, A. – Tresp, U. – Finger, B. (eds.) 2011: Eger 1459. Fürstentreffen zwischen Sachsen, Böhmen und ihren Nachbarn. Dynastische Politik, fürstliche Representation und kulturelle Verflechtung – Cheb 1459. Setkání panovníků Saska, Čech a jejich sousedů. Dynastická politika, panovnická reprezentace a kulturní vazby. Im Rahmen des Projektes „Grenzräume. 550 Jahre Vertrag zu Eger“. Ein EU-gefördertes Projekt zur Geschichte des sächsisch-böhmischen Grenzraumes – V rámci projektu „Hranice. 550 let Chebské smlouvy“. Projekt podporovaný EU k dějinám sasko-českého hraničního prostoru. Saxonia. Schriften des Vereins für sächsische Landesgeschichte. Band 13. Döbel.
- Urbánek, R. 1929: Dvě studie o době poděbradské. Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně. Opera facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae Brunensis. Číslo 27. Brno.
- Vávra, I. 1978: Srbská cesta – Der Sorbwenweg. Historická geografie 17. Příspěvky k dějinám osídlení předhusitských Čech, svazek 17, 369–432.
- Velímský, T. 1992: Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti Labských pískovců – Studium der mittelalterlichen Wege und Problematik der Besiedlungsentwicklung im linksufrigen Teil des Elbsandsteingebiets. Archaeologia historica 17/92. Sborník příspěvků přednesených na XXIII. celostátní konferenci k problematice historické archeologie, Děčín, 14.–17. 10. 1991, 349–364.
- Velímský, T. 2015: Česko-saská hranice a její vývoj do chebské mírové smlouvy v roce 1459. In: T. Velímský – K. Kaiserová (eds.), Region na hranici. Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Studia Historica XVI, 13–32.
- Wałkowski, A. 1997: Pochodzenie kancelaryjne pierwszych dokumentów fundacyjnych opactwa cystersów w Krzeszowie – Kanzleiherkunft der ersten Stiftungsurkunden für die Zisterzienserabtei in Grüssau. In: H. Dziurla – K. Bobowski (eds.), Krzeszów. Uświęcony łaską. Acta Universitatis Wratislaviensis. 1782. Wrocław, 45–60.
- Wolf, O. 2004: Kolonisace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku – Colonisation, weichbild and the beginnings of vassal manors in the Trutnov region. Archeologické rozhledy 56/3. Ročník LVI, 2004, sešit 3, 561–590.

- Wolf, V. 1970: Vrchlabské proboštství v dějinách kraje na nejhořejším Labi. Příspěvek k církevním dějinám doby předhusitské – Die Hohenelber Propstei in der Geschichte des Oberlaufes der Elbe. Beitrag zur Kirchengeschichte aus der Vorhussitenzeit. Krkonoše – Podkrkonoší. Vlastivědný sborník muzeum Trutnov, svazek 5, 18–27.
- Wolf, V. 2000: Osídlení kraje na česko-slezském pomezí východně od Krkonoš v 2. polovině 13. stol. In: M. Buguszewicz – A. Bohuszewicz – D. Wiśniewska (eds.), Człowiek i środowisko w Sudetach, I Międzynarodowa Konferencja. Regionalny ośrodek studiów i ochrony środowiska kulturnego, Wrocław, 12–14 listopada 1998. Wrocław, 147–150.
- Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. Říční nálezy mezi Mělníkem a Pirnou – Zur Bedeutung der Elbe als Verbindungs- und Transportweg. Památky archeologické 60/2. Ročník LX, 1969, číslo 2, 277–366.
- Zientara, B. 1975: Henryk Brodaty i jego czasy. Warszawa.
- Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Edice Česká historie, svazek 10. Praha.
- Žemlička, J. 2017: Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301) – Up to three crowns. The last boom of the Přemyslids (1278–1301). Edice Česká historie, svazek 34. Praha.

ZUSAMMENFASSUNG

Anomalien der nordböhmisches Grenze im Mittelalter

Seit alters umschloss ein fast zusammenhängender Gebirgsgürtel das böhmische Becken. Diese Gebirge bildeten von frühester historischer Zeit an auch die „Staatsgrenze“. Die Grenzlinie verlief durch die imaginäre Mitte der Waldgebiete (in media silva), war jedoch, entsprechend wie die fortschreitende Kolonisierung seit dem 12. Jahrhundert von beiden Seiten Gelände abnagte, nicht völlig unveränderlich. Trotzdem verlagerte sich die Nordgrenze Böhmens an mehreren Stellen über den Kamm der Gebirge hinaus und erfasste Gebietsteile des benachbarten Sachsens (Region Meißen), der Lausitz und Schlesiens, was dann auch mit der amtlichen Eingliederung dieser Territorien in die Prager Diözese bekräftigt wurde. Zuerst betraf das die Gegend nördlich der Elbe und des Flüsschens Gottleuba mit der Burg Königstein, wo der böhmische Einfluss schon seit dem 12. Jahrhundert zur Geltung kam. Dieser wich erst zu Beginn des 15. Jahrhunderts dem Druck von Meißen. Eine andere entsprechende Stelle war das Gebiet um Zittau, das bis zum Kloster Marienthal reichte und das noch vor Mitte des 13. Jahrhunderts dem Bistum Prag angeschlossen wurde. Der dritte dieser „Territorialdurchbrüche“ betrifft das Flussgebiet der Zadrna (Zider) in der Umgebung der Stadt Chełmsko Śląskie (früher Schömburg), wohin sich die Kolonisierung von der nördlichen Region Trautenau (Trutnov) erstreckte. Besitzerposition übernahm hier das Benediktinerkloster in Opatovice nad Labem, dessen Propstei in Güssau am Ende des 13. Jahrhunderts vom Zisterzienserkloster Grüssau (Krzyszów) abgelöst wurde. Die Hussitenbewegung beeinträchtigte die Zugehörigkeit des Gebiets um Schömburg zur Prager Diözese.

Diese wenigen Beispiele präsentieren nur einen Teil der Zustände, als für längere oder kürzere Zeit Gebiete jenseits der Grenzgebirge zu Böhmen gehörten. Das betraf nicht nur Nord-, Süd- und Westböhmen (Egerregion), sondern auch die böhmisch-mährische Grenze. Bei allem fehlte es auch an entgegengesetztem Eindringen nach Böhmen von außen nicht, gegebenenfalls an gegenseitigen Korrekturen grenznaher Bereiche. Trotzdem änderte das nichts an der konstanten Linie, die von den Kämmen der Grenzgebirge bestimmt wurde.